

AZ ALÁRENDELT MELLÉKMONDATBELI KÖTŐ-, ILLETVE FELSZÓLÍTÓ MÓDRÓL*

TÓTH ENIKŐ

1. Bevezetés

A kötőmód létének kérdése ellentmondásos területe a magyar grammatikának, hiszen paradigmája megegyezik a felszólító módéval, ezért alakítani megközelítésben nem tekinthető különálló módnak. Azonban a kötőmód megkülönböztetésére Pataki (1984) által adott szintaktikai kritériumokat elfogadva amellett érvelhetünk, hogy a kötőmód különálló módot alkot a magyar nyelvben, valamint elkülöníthetünk egy olyan predikátumcsoportot, amelynek tagjai alárendelt mellékmondataikban mind felszólító, mind kötőmódot engedélyeznek. Dolgozatomban egy kísérlet eredményeiről számolok be, amelyben a következő hipotézist vizsgáltam: a mind kötő-, mind felszólító módot engedélyező predikátumcsoport alárendelt mellékmondataiban a felszólító és a kötőmód eloszlását szemantikai tényezők határozzák meg. Úgy vélem, a hipotézis kísérleti igazolása újabb meggyőző érvként szolgálhat a kötőmód önálló módként való elismerése mellett.

1. A probléma

1.1. A kötőmód létéről

A szakirodalomban (l. például Palmer 1986) a mód fogalmát hagyományosan az ige morfológiáján jelölt kategóriaként definiálják, tehát formálisan a módot az ige morfoszintaktikai kategóriájának tekinthetjük, azonban szemantikai funkciója az egész mondat jelentését befolyásolja.

Ennek megfelelően a legtöbb magyar grammatika három igemód között tesz különbséget, a kijelentő, a feltételes és a felszólító mód között, a kötőmódot nem is említik, vagy ha mégis, létjogosultságát azonnal megkérdőjelezzik. Például a nemrég megjelent *Magyar grammatika* a következőt írja: „Három igemódot különböztetünk meg: kijelentő, feltételes és felszólító módot. [...] A *Hagyom, hogy elmenj.*; *Óvlok attól, hogy elmenj.*; *Nem akarom, hogy elmenj.* [...] példá[k]ban bemutatott mellékmondatbeli szóhaszná-

* A cikk írása során módomb volt rendszeresen konzultálni témavezetőmmel, Pelyvás Péterrel, és munkatársaimmal, Hunyadi Lászlóval és Kovács Magdolnával, akiknek ezúton is szeretném megköszönni észrevételeiket, hasznos tanácsaikat. A dolgozat végső formába öntéséhez jelentős segítséget jelentett a névtelen lektorok bírálata, kritikai megjegyzéseik. Köszönöm munkájukat.

latot több szerző kötőmódnak (conjunctivusnak) tartja.” (Keszler 2000: 106) Néhány leíró nyelvtan elismeri a kötőmód létezését, ezek azokat a régenseket is megadják, amelyek kötőmódot engedélyeznek (l. Kálmán 2001).

Ha megvizsgáljuk a magyar igék jelen idejű paradigmáit, az előbb említett három igemód alakjait találjuk (l. például É. Kiss – Kiefer – Siptár 1998). Vegyük közelebbről szemügyre a felszólító módot. Az első szembe-szökő dolog az, hogy egyes szám első személyű igealakot is találunk, ami egészen szokatlan jelenség lenne, ha indoeurópai nyelveket vizsgálnánk, például az angolt, vagy a spanyolt, ezekben a nyelvekben ez az igealak nem létezik. Alaki egybeesés más nyelvekben is előfordul, például a spanyol nyelvben a felszólító mód öt létező igealakjából három megegyezik a kötőmód jelen idejű alakjaival, kivételt csupán a második személyű alakok képeznek.

A releváns kontextusokat vizsgálva megállapíthatjuk, hogy a kötőmód, csak úgy, mint azokban az indoeurópai nyelvekben, ahol létezik, a magyarban is szinte kizárólag alárendelt mellékmondatokban fordul elő. Később látni fogjuk, hogy az is feltehető, hogy a főmondatbeli predikátum szabályozza a használatát (l. Kenesei 1992). A következőkben Pataki Pál 1984-ben megjelent cikkére támaszkodva, szintaktikai bizonyítékok alapján amellett érvelek, hogy a kötőmód különálló módot alkot a magyar nyelvben, habár morfológiai szempontok alapján nem különíthető el a felszólító módtól.

Pataki (1984) alapján tekintsük az alábbi példákat:¹

- (1) *Olyan hideg van itt, hogy fűtsünk be.*
- (2) **Olyan hideg van itt, hogy befűtsünk.*
- (3) *Nincs itt olyan hideg, hogy befűtsünk.*
- (4) **Nincs itt olyan hideg, hogy fűtsünk be.*

A felszólító mód használata szemantikailag indokolatlannak tűnik (4)-ben, hiszen a főmondatban lévő negatív operátor tagadja annak szükségességét, hogy befűtsünk, viszont (3) grammatikus. Az (1)-(2) mondatpár esetén ennek az ellenkezője figyelhető meg. A különbség jól megragadható, ha feltesszük, hogy (2), (3)-ban az alárendelt mellékmondat igéje kötőmódban

¹ Mivel a jelen dolgozat kereteit meghaladná az esetek teljes körű vizsgálata, ezért a főmondatbeli predikátumra vonatkozóan a következő megszorítást teszem: a főmondat predikátuma csak kijelentő mód, jelen időben állhat, azonban tagadás hatókörében szerepelhet.

van, (1), (4) felszólító módjával ellentétben.² A következő részben Pataki (1984) cikkére támaszkodva olyan szintaktikai kritériumokat ismertetek, amelyek lehetővé teszik a felszólító és a kötőmód adekvát megkülönböztetését.

1.2. Régensék csoportosítása

Ahogy az előzőekben láttuk, a magyar kötőmód státusát vizsgálva a fő nehézséget az okozza, hogy a kötőmód alaktanilag nem különíthető el a felszólító módtól. Azonban szintaktikai szempontokat is figyelembe véve predikátumok három csoportját különböztethetjük meg, attól függően, hogy alárendelt mellékmondatukban felszólító vagy kötőmódot engedélyeznek.³

A) Felszólító módot engedélyező régensék

Az első csoportba tartozó predikátumok felszólító módú mellékmondatot várnak, például:

(5) *Azt javaslom, hogy olvasd el a könyvet.*

Ezekben a mondatokban az igekötő csak az ige mögött állhat, pontosan úgy, ahogy főmondatbeli felszólítás esetén, ellenkező esetben a mondat nem grammatikus:

(6) **Azt javaslom, hogy elolvasd a könyvet.*

Ezen predikátumok másik jellemzője, hogy mondatbővítményükből a *hogy* kötőszó elhagyható⁴ (Pataki, 212-13), azaz (7) is grammatikus:

(7) *Azt javaslom, olvasd el a könyvet.*

Ebbe a csoportba tartoznak a direktívák:⁵ *parancsol, megparancsol, felszólít, rászól, kér, megkér, utasít, kíván, elrendel, javasol, biztat, buzdít,*

² Dolgozatom további részében a vizsgálódást olyan főmondatokra korlátozom, amelyek az alany és a lexikailag egyszerű predikátum mellett esetlegesen egy utalószót tartalmaznak, ezáltal kirekesztve az elemzésből a lexikailag összetett predikátumokat (l. (1)-(4)).

³ A predikátumok csoportosításához felhasznált irodalom:

Farkas (1992a), Haverkate (2002), Kálmán (2001), Kenesei (1992), Pataki (1984), Prileszky (1974)

⁴ Ez a kritérium kevésbé megbízhatónak tűnik, mivel a *hogy*-elhagyást egyéb tényezők is befolyásolják, például az utalószó jelenléte a főmondatban. (L. Kálmán (2001))

⁵ A csoport egyes elemei kijelentő módot is engedélyeznek mondatbővítményükben, például *mond, üzen*. Ezekben az esetekben azonban a mellékmondat módjának változásakor a

követel, ajánl, tanácsol, könyörög, kényszerít, kötelez, meghagy, rászorít, rimánkodik, ráhagy, mond, megmond, figyelmeztet, üzen, ír, szól, felhatalmaz.

B) Kötőmódot engedélyező régensek

A második csoport predikátumai esetén az igekötőnek meg kell előznie az igét, vagyis nincs inverzió, és a kötőszó törlésével a mondat agrammatikussá válik. Tekintsük az alábbi példákat:

- (8) *Megengedem, hogy elmenj moziba.*
- (9) **Megengedem, hogy menj el moziba.*
- (10) **Megengedem, elmenj moziba.*

A fent említett két tulajdonságot szintaktikai kritériumnak tekintem, amelyek segítségével különbséget tehetünk a felszólító és a kötőmód között, annak ellenére, hogy alaki különbség nincs köztük.⁶ A következőkben ezen két tulajdonság segítségével azonosíthatjuk az alárendelt mellékmondatbeli kötőmódot. Kötőmódot váró régensek:

i. racionális értékelést kifejező predikátumok:

- kvalitatív értékelés:** *fontos, hasztalan, felesleges, értelmetlen, alkalmas, alkalmatlan, megérdemel, megéri, idegen tőle, távol áll tőle, tűrhetetlen, butaságnak tart;*
- deontikus értékelés:**

főige jelentése is módosul. Ha a *mond* János egy megnyilatkozását idézi, azaz biztosan nem direktíva, csak kijelentő módú mellékmondatl állhat:

- (1) János azt mondta, hogy Mari kitakarította a szobáját.
- a felszólító mód esetében viszont direktív beszédaktusról van szó:
- (2) János azt mondta Marinak, hogy takarítsa ki a szobáját.

⁶ Molnár (1995) amellett érvel, hogy a fent említett két szintaktikai kritérium nem alkalmas a kötőmód azonosítására. Az alábbi mondathoz hasonló példákat hoz, ahol az alárendelt mellékmondatban a fókusz pozíció nem üres, és ez az igekötő és az ige inverzióját eredményezi. (A nagybetűk a hangsúlyt jelzik.)

Elkerülhetetlen, hogy a NAGYMAMA utazzon el.

Ebben a mondatban a *nagymama* fókuszban áll, mivel nyomatékos, és a mondatot folytathatnánk úgy is, hogy 'és ne a nagypapa' (a fókusz szemantikai funkciója azonosítás kizárásával). Véleményem szerint ezek a példák nem szolgáltatnak kielégítő érvet a kritériumok cáfolásához, mivel az alárendelt mellékmondat szerkezete szintén kihathat az ige és az igekötő sorrendjére, vagyis a fókuszpozíció kitöltése vezet inverzióhoz. Ha a *nagymama* nincs fókuszban, akkor az igekötő, ige sorrend sem változik, egyébként a mondat agrammatikus lenne. Az alárendelt mellékmondat predikátumának tagadása szintén inverzióval jár. Ezért a következőkben csak semleges állító alárendelt mellékmondatokat vizsgállok.

pozitív: *kell, szükséges, nélkülözhetetlen, elkerülhetetlen, elengedhetetlen, kötelesség, feladat;*

negatív: *szükségtelen, elképzelhetetlen, lehetetlen;*

ii. episztemikus értékelést kifejező predikátumok (távoli lehetőség kifejezése): *nem tudja elhinni, nem valószínű, kizártnak tartja;*

iii. engedélyezést kifejező predikátumok: *megenged, lehetővé tesz, lehetőség van, hagy, tűr, alkalmat ad, elvár, alkalmat ad/kap rá, készen áll, joga van rá, kedve van hozzá, megoldható, nincs ellene kifogása, bátorít, támogat;*

iv. tiltást kifejező predikátumok: *megtilt, lehetetlenné tesz, akadályoz, megakadályoz, gátol, visszatart, óv, megóv, lebeszél, óva int, int, kímél, megkímél, véd, oltalmaz, ágáll, protestál, tiltakozik ellene, mentesül, ellenez, nincs annyi eszed, szó sem lehet róla;*

v. célt, hajlandóságot kifejező predikátumok:

pozitív: *igyekszik, törekszik, kész, képes, alkalmas, hajlik, kedve van, vállalkozik, elér, tesz róla, gondoskodik róla, hajlandó, méltó, hajt, rákényszerül, rászánja magát, elszánja magát, elfogad, beleegyezik, figyel rá, az a célja, hozzálát, azon van, készlet, megérdemel, megpróbál;*

negatív: *fél, visszariad, irtózik, képtelen, alkalmatlan, letesz, lemond, elmulaszt, tartózkodik tőle;*

vi. vágyakozást kifejező predikátumok: *vágyik, vágyakozik, áhitozik, ácsingózik, szomjazik.*

C) Felszólító és kötőmódot is engedélyező régensek

A harmadik csoportba olyan predikátumok tartoznak, amelyek mind felszólító, mind kötőmódú mondatbővítménnyel állhatnak:

(11a) *Ragaszkodom hozzá, *(hogy) megírd a leckét.*

(11b) *Ragaszkodom hozzá, (hogy) írd meg a leckét.*

Az kötőszó törlése most is csak a felszólító módú mellékmondatban lehetséges, vagyis (11b)-ben. Az a tény, hogy ezek a predikátumok mind a felszólító, mind a kötőmódú alárendelt mellékmondatokat engedélyezik, további bizonyítékként szolgál megkülönböztetésük szükségessége mellett. Ebbe a csoportba sorolhatók az alábbi predikátumok:

i. akaratot, óhajt kifejező predikátumok: *akar, kíván, óhajt, szeretné, vár, drukkol;*

ii. egyéb: *ragaszkodik hozzá, gondoskodik róla, meggyőz, szorgalmaz, rávesz, rábeszél.*

2. Kérdésfelvetés

Az előzőek alapján felmerül az a kérdés, hogy vajon mitől függ az alárendelt mellékmondat módja. A következőkben amellet kívánok érvelni, hogy szemantikai⁷ tényezőket is számításba kell venni, ha magyarázatot szeretnénk találni a módok megoszlására. Ha (11a), (11b)-t, vagy bármely más olyan régenst tekintünk, amely mind kötő-, mind felszólító módot engedélyez mondatbővítményében, nyilvánvalónak tűnik, hogy nem létezik sem szintaktikai, sem valamilyen egyéb grammatikai tényező, amely képes lenne az alárendelt mellékmondatbeli lehetséges módváltást megmagyarázni, tehát ésszerűnek tűnik az a feltevés, hogy valamilyen szemantikai motiváció áll a módválasztás, illetve a módváltás mögött. A szakirodalomban elfogadott az az álláspont, hogy a főmondat régense nagymértékben befolyásolja mellékmondatának módját. Tehát ha igaz lenne, hogy minden régens egy és csak egy módot enged, akkor amellet érvelhetnénk, hogy a módválasztást lexikális tényezők szabályozzák, azaz a régens bizonyos lexikális jegyei (amelyek a szótárban találhatók) határozzák meg az alárendelt mellékmondat lehetséges módját. Azonban az a tény, hogy egyes predikátumok több mint egy módot engednek mondatbővítményeikben, csupán lexikális jegyekkel nem magyarázható kielégítően. További érv a szemantikai megközelítés mellett az, hogy a főmondat régensének tagadásakor megváltozhat a mondatbővítmény módja.

Dolgozatom további részében egy kísérletről számolok be, amelyben a mind kötő-, mind felszólító módot engedélyező predikátumok alárendelt mellékmondatait vizsgáltam. A kísérlettel azt kívántam igazolni, hogy a kötő-, illetve felszólító módú mellékmondatok eloszlását szemantikai tényezők határozzák meg.

3. A kísérlet

3.1. A vizsgált hipotézis

Kiinduló feltevésem az volt, hogy a grammatikai kontrasztok és eloszlások jelentés-megkülönböztető szereppel bírnak, vagyis minden grammati-

⁷ A szemantika és a pragmatika területe között nem húzhatunk éles határvonalat, izlés dolga, hogy mi tartozik a szemantika, illetve a pragmatika hatáskörébe. Így lehetséges, hogy az általam szemantikainak ítélt jegyeket más kutatók pragmatikai jegyeknek tekintnék.

kai kontraszt valamilyen mértékű jelentésbeli különbséget jelez. Tehát amikor két olyan mondatot vizsgálunk, amelyek az alárendelt mellékmondat módjában különböznek egymástól, akkor a tekintett két mondat között jelentéskülönbség várható. Vegyük a következő példát:

(12a) *Mónika szülei azon voltak, hogy lányuk utazzon el néhány napra pihenni.*

(12b) *Mónika szülei azon voltak, hogy lányuk elutazzon néhány napra pihenni.*

Prileszky (1974) megfigyelései alapján azt mondhatjuk, hogy (12a) abban az esetben fordul elő, amikor a szülők a célszemélyt egyértelműen felszólították az alárendelt mellékmondatbeli cselekvés végrehajtására, vagyis a mondat erős manipulálást fejez ki, míg (12b)-ben a kötőmód azt jelzi, hogy a szülők indirekt módon, egyéb eszközökkel próbálták céljukat elérni, például egy utazási csekkel lepték meg lányukat, ezt az esetet gyenge manipulálásnak fogom nevezni.⁸ (Prileszky eredeti megfogalmazása szerint felszólító, illetve céljegy jelenlétéről beszélhetünk.)

A fenti hipotézis más nyelvekre vonatkozó adatokkal is alátámasztható. Givón (1994) fogalmazza meg azt a tendenciát, hogy a kötőmód az egyes nyelvekben leggyakrabban a gyenge, de szándékos manipulálást, a preferenciát, illetve az episztemikus bizonytalanságot kifejező predikátumok mondatbővítményeiben fordul elő. Arra is rámutat, hogy például a spanyol nyelvben olyan esetekben, amikor a kötőmódú mondatbővítmény mellett főnévi igenvet tartalmazó mondatbővítmény is grammatikus, az előbbi gyenge, míg az utóbbi erősebb manipulálást jelez. Givón úgy véli, hogy itt implikációs univerzáléről van szó. Az imént bevezetett két jegy jellemzőit az alábbi táblázatban foglalom össze.

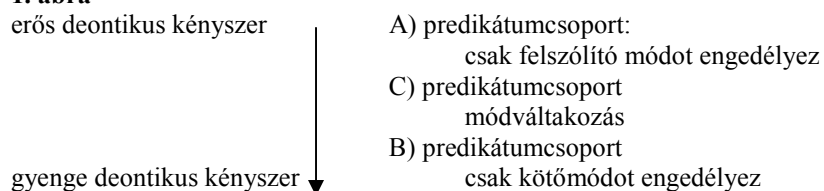
⁸ Farkas (1992b) ugyan nem különíti el a felszólító módot a kötőmódtól, azonban megjegyzi azt, hogy az igekötő, ige sorrend feltehetően érzékeny azon imperatív jelentésre, amit mellékmondatok esetén a mátrix régens közvetít.

1. táblázat

erős manipulálás	gyenge manipulálás
jövő idejű orientáltság (utóidejűség)	
a mellékmondatbeli esemény bekövetkezte nem implikált	
erős deontikus kényszer	gyenge deontikus kényszer
direkt módon manipulatív	indirekt módon manipulatív
mindig lehetséges kimenetel	nem mindig lehetséges kimenetel

Az előző részben említett predikátumcsoportok egyértelműen elhelyezhetők egy olyan skálán, amely a deontikus kényszer fokozatait mutatja.⁹ A csak felszólító módot engedélyező predikátumok a skála egyik végpontján, a csak kötőmódot engedélyező régensek a skála másik végpontján helyezkednek el, míg hipotézisünk szerint a harmadik predikátumcsoport átmenetet képez ezek között, itt módváltakozás figyelhető meg.

1. ábra

Felszólító mondatokban, illetve célhatározói mellékmondatokban szintén ez a két szemantikai jegy van jelen, és a módok eloszlása is ennek megfelelően alakul. A hipotézis igazolása tehát lehetővé tenné a főmondatbeli, illetve alárendelt mellékmondatbeli felszólító mód egységes kezelését is.

A fenti jelentéskülönbség léte azzal is alátámasztható, hogy olyan igék esetén, amikor az erős manipulálás egyre kevésbé egyeztethető össze az alárendelt predikátum lexikális jelentésével (pl. *meggyógyul*, *kiszabadul*), egyre kevésbé elfogadható a felszólító módú mellékmondat, szemben a kötőmódú mellékmondat grammatikusságával:

⁹ A 'deontikus kényszer' itt úgy értelmezendő, hogy nem az alárendelt mellékmondat ágensére, hanem magára a szituációra vonatkozik.

- (13) *Azt akarta, hogy a férje kiszabaduljon a börtönből.*
 (14) *??Azt akarta, hogy a férje szabaduljon ki a börtönből.*

A felszólító módú mellékmondat grammatikalitása erősen megkérdőjelezhető azokban az esetekben is, amikor a mátrix mondat alanya, és az alárendelt mellékmondat alanya koreferenciális:

- (15) *Peti azon van, hogy megnézzé a filmet.*
 (16) **Peti azon van, hogy nézze meg a filmet.*

A mátrixpredikátum tagadása szintén befolyásolja a módok megoszlását:

- (17) *Nem akarta, hogy elkísérjék a moziba.*
 (18) **Nem akarta, hogy kísérjék el a moziba.*

Ezt támasztja alá az a jelenség is, hogy amikor a mátrixpredikátum belső negatív tartalommal bír, a módok eloszlása ugyanilyen módon alakul:

- (19) *Ellenezte, hogy megvegyem a könyvet.*
 (20) **Ellenezte, hogy vegyem meg a könyvet.*

Összefoglalva, abból a feltevésből kiindulva, hogy a módváltakozás jelentésmegkülönböztető szereppel bír, a következő hipotézist kívántam igazolni: adott mátrixpredikátum esetén akkor áll felszólító mód az alárendelt mellékmondatban, amikor az erős manipulálás kifejezésére szolgál, míg kötomód gyenge manipulálás esetén fordulhat elő.

3.2. Anyag és módszer

A hipotézis igazolására szolgáló kísérlet során anyanyelvi beszélők egy feleletválasztós tesztet töltöttek ki. A kísérletben 55 fiatal felnőtt vett részt, átlagéletkoruk 21,5 év volt, kiválasztásuk véletlenszerűen történt, oly módon, hogy a nyelvjárási különbségek statisztikai szempontból kiegyenlítsék egymást, azaz a kísérleti személyek az ország különböző részeiről származtak, nem csak egy adott területet képviseltek. A teszt a mondatok között feltételezett jelentéskülönbség meglétét vizsgálta úgy, hogy azonos mátrixpredikátummal álló kötő-, illetve felszólító módú mellékmondatok közül lehetett választani a kontextus függvényében. A mondatpárok mindig egy adott szituáció kontextusában jelentek meg, a kísérletben résztvevők feladata az volt, hogy azt a mondatot válasszák ki, amelyik szerintük jobban jellemzi a kérdéses szituációt, azonban akár mindkét mondatot is kiválaszthatták, ha nem éreztek különbséget a mondatok között. A tesztmondatok

igekötős igéket tartalmaztak, vagyis a fentebb említett két szintaktikai kritérium közül a megbízhatóbb kritérium alapján különböztettem meg a kötőmódot a felszólító módtól. Például, a (12a), (12b) mondatpárnak megfelelő szituációk a következők voltak:

(a) Látva, hogy lányuk mennyire túlhajszolja magát, Mónika szülei állandóan azért rágták a fülét, hogy szánja rá magát az utazásra (l. a Függelék 4. pontját).

A várt válasz a függő felszólítást tartalmazó, vagyis erős manipulálást hordozó mondat, tehát (12a).

(b) Mónika túl sokat dolgozott az utóbbi időben, szülei úgy gondolták, jót tenne neki egy kis pihenés, ezért meglepték egy üdülési csekkkel (l. a Függelék 15. pontját).

A várt válasz (12b), hiszen gyenge manipulálásról van szó.

A teszt¹⁰ 6, a fentihez hasonló szituációpárt tartalmazott, azaz összesen 12 szituációt, a párok mindig egymástól elkülönítve szerepeltek, és az elvárt válaszokat tekintve is véletlenszerű volt a sorrendjük. A kérdések között néhány disztraktort is elrejtettem, annak érdekében, hogy a teszt kitöltése ne váljon rutinszerűvé.¹¹ A tesztet a kísérletben résztvevők a helyszínen töltötték ki, a rendelkezésükre álló idő mindössze 10 perc volt, ezzel azt próbáltam biztosítani, hogy a teszt kitöltése során az intuícióikra támaszkodjanak, és ne próbáljanak meg szabályszerűségeket keresni.

3.3. Az eredmények

Az eredmények értékelése az alábbi módon történt: minden egyes szituációnál tekintetbe véve a kötőmód, illetve a felszólító mód előfordulási gyakoriságát két valószínűségi változót kapunk, amelyeket statisztikai elemzés segítségével hasonlíthatunk össze.¹²

A kapott valószínűségi változók (ξ : kötőmód, η : felszólító mód) diszkrét és nominálisak, mivel a módok gyakorisága esetén nincs olyan szem-

¹⁰ A feleletválasztós tesztet l. a függelékben.

¹¹ L. a 3., 6., 9., 12. pontot a tesztben.

¹² Az adatok statisztikai elemzéséhez felhasznált irodalom: Butler (1985), Vargha (2000)

pont, amely alapján a változó értékei sorba rendezhetők lennének, továbbá nem tulajdoníthatunk értelmet az értékek különbségének, illetve hányadosának sem. A két változó eloszlását ezért nem-parametrikus próbával, a χ^2 -próbával vethetjük össze, amely két változó kapcsolatát vizsgálja. A változók értékei a 2. táblázatban láthatók. A táblázat 1-6. sora a kötőmódot váró szituációk esetén kapott eredményeket szemlélteti, a 7-12. sor a felszólító módot feltételező beszédhelyzetek reprezentációja.

		kötőmód ξ	felszólító mód η
kötőmódot váró szituációk	1.	22	37
	2.	27	40
	3.	40	13
	4.	34	25
	5.	25	34
	6.	31	23
felszólító módot váró szituációk	7.	16	40
	8.	16	42
	9.	26	29
	10.	27	36
	11.	17	37
	12.	19	41

2. táblázat

A χ^2 -próbával végzett homogenitás vizsgálat a valószínűségi változók eloszlását hasonlítja össze. A nullhipotézis szerint nincs különbség a kötő-, illetve a felszólító mód eloszlása között, vagyis a változók homogének, paramétereik (pl. várható értékük) megegyeznek, vagyis egy adott kérdésnél a gyakoriságok közel egyformák.

A χ^2 -próba eredménye: $\chi^2(11) = 51,418$, $p < .001$, azaz a kapott statisztikai mennyiség értéke nagyobb, mint a $f=11$ szabadsági fokhoz tartozó kritikus érték 0,001 szignifikancia szintnél, tehát a nullhipotézist nagy biztonsággal elutasítjuk, a változók nem homogének, eloszlásuk nem egyezik meg.

Az eljárást úgy is megismétltem, hogy csak azokat a szituációkat tekintettem, amelyeknél a kiinduló feltétel alapján kötőmódot, illetve felszólító módot vártunk. (2. táblázat: 1-6. sor, illetve 7-12. sor)

A kötőmódot feltételező szituációk esetében $\chi^2(5) = 24,616$, $p < .05$ vagyis a nullhipotézist ebben az esetben is elutasítjuk, a változók eloszlása most sem egyezik meg.

A felszólító módot váró szituációknál a próba azt mutatja, hogy nincs szignifikáns eltérés a változók eloszlása között, azaz a változók homogének, a nullhipotézist elfogadjuk.

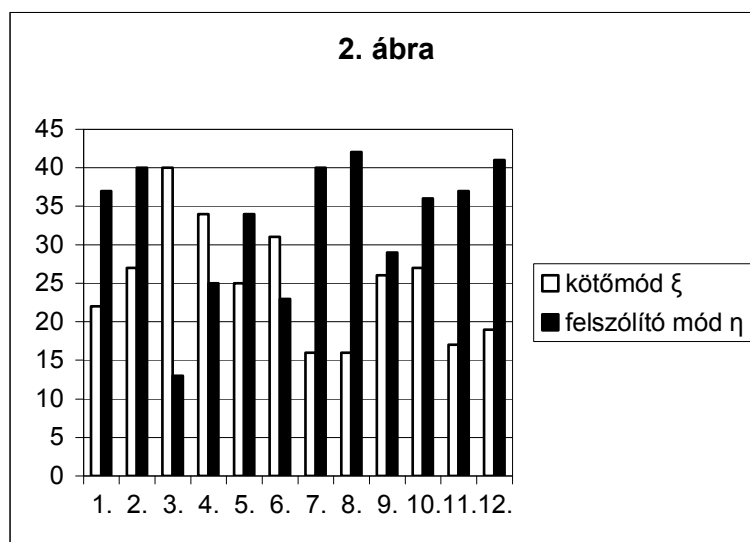
A vizsgálat alapján megállapíthatjuk, hogy szignifikáns eltérés van a két változó eloszlása, vagyis a kötő- és a felszólító mód előfordulási gyakorisága között, ha az összes szituációt tekintjük. Ugyanez az eltérés figyelhető meg a kötő módot váró, vagyis gyenge manipulálást kifejező szituációk esetében, azonban a két változó eloszlása homogén a felszólító módot váró szituációknál.

Mire következtethetünk a kapott eredmények alapján?

3.4. Az eredmények elemzése

Abból, hogy a teljes adatállomány esetén az eloszlások nem homogének, az következik, hogy a kötőmód és a felszólító mód eloszlása jelentős mértékben eltér egymástól, tehát a két mód különböző funkciókat lát el az alárendelt mellékmondatokban. Ezt az állítást tovább erősíti a részadatokra elvégzett próba eredménye. A kötőmódot váró szituációknál inhomogének az eloszlások, a felszólító módot váró beszédhelyzeteknél viszont homogének. Ez azt mutatja, hogy a módok megoszlását befolyásolja az adott szituáció, vagyis a módok megoszlása bizonyos szemantikai jegyek meglététől függ.

Ha közelebbről szemügyre vesszük az elemzett adatokat, azt látjuk, hogy a kiinduló feltétel szerint felszólító módot váró szituációk esetén (2. táblázat, 7-12. sor) mind a hat esetben az elvárásnak megfelelő eredményt kaptunk, hiszen a felszólító mód gyakorisága az alárendelt mellékmondatokban mind a hat esetben nagyobb, mint a kötőmódé.

Nem ilyen egyértelmű a helyzet a kötőmódot feltételező szituációknál (2. táblázat, 1-6. sor), ugyanis itt három esetben (1., 2., 5. szituáció), a kiinduló feltételnek ellentmondva, a felszólító mód gyakorisága nagyobb, mint a kötőmódé (vö. 2. ábra). Véleményem szerint ez nem elég ok arra, hogy a kiinduló hipotézist (kötőmód akkor szerepel az alárendelt mondatban, amikor a beszédhelyzetben gyenge manipulálásról van szó) elvessük. Vizsgáljuk meg a szóban forgó három szituációt, ezekben rendre a *rávesz valamire; azt akarja, hogy*, illetve *azt kívánja, hogy* predikátumok szerepeltek, az elvárásoknak megfelelő válaszokat eredményező szituációkban pedig a *gondoskodik róla, hogy; azt szeretné, hogy; azon van, hogy*. Érdekes lenne az alárendelt mondatok módja szerinti grammatikalitást is tesztelni, hiszen ha az alanyok egy része nem fogadja el mindkét módot grammatikusnak, az nyilván befolyásolja a kapott eredményeket. (Összesen 51 esetben jelölték be mind a két lehetőséget, ez csupán 7,7%-a az összes megválaszolt kérdésnek.)

	Felszólító módú válaszok száma												Össz:
		2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	
Kötőmódú válaszok száma	1										3		3
	3								3				3
	4							6	1	1		1	9
	5						5	3	1				9
	6					4	3	5	1	1			14
	7				5	2	1						8
	8			2	1	1	2						6
	9							1					1
	10	1	1										2
	Össz:		1	1	2	6	7	11	15	6	2	3	55

3. táblázat¹³

A 3. táblázat azt mutatja, hogy a teszt kitöltése során az egyes beszélők milyen arányban választották a kötő-, illetve a felszólító módot. A fenti adatok alapján megállapíthatjuk, hogy a különböző módok választásánál egyéni különbségekkel is számolnunk kell, hiszen 12 olyan személy volt a kísérletben résztvevők között, aki több mint 75%-ban a felszólító módot választotta, ezzel szemben csupán hárman jelölték be hasonló arányban a kötőmódot. Ezek szerint jóval többen vannak olyanok, akik idiolektusában a felszólító mód preferáltnak mutatkozik a kötőmóddal szemben. Előfordulhat az is, hogy az a három szituációpár, amelyek esetén az elvárásaink nem igazolódnak, nem volt elég egyértelműen megfogalmazva, vagyis a teszt tökéletlensége is hatással lehet a kapott eredményre. Továbbá, érdemes lenne a kísérletet nagyobb minta alapján megismételni, és a kapott eredményeket a mostani vizsgálat eredményeivel összevetni.

A fentieket összegezve, a kísérlet eredményei igazolták a kiinduló hipotézist, hiszen a felszólító mód esetében egyértelmű preferencia mutatkozik az erős manipulálást kifejező mellékmondatokban való használatra. Az, hogy a kötőmód esetében inkább csak tendenciáról beszélhetünk, nem mond ellent feltevésünknek, mindössze arra a segédhipotézisre¹⁴ van szükség, hogy a felszólító mód eloszlása kevésbé kötött, mind a kötőmódé. Ez viszont nyil-

¹³ A táblázatban „kötőmód 2” sor illetve „felszólító mód 1” oszlop nem szerepel, mert egyetlen válaszadónál sem fordult elő ilyen megoszlás.

¹⁴ Erre az összefüggésre az egyik bíráló hívta fel a figyelmet.

vánvaló, hiszen a felszólító mód használata nem korlátozódik csupán alárendelt mellékmondatokra.

4. Összegzés

Összegzőképpen tehát megállapíthatjuk, hogy a kísérlet eredményei alátámasztják azt a kiinduló feltevést, hogy az alárendelt mellékmondatbeli kötő-, illetve felszólító mód eloszlását szemantikai tényezők határozzák meg. A statisztikai vizsgálat részben igazolta azt is, hogy a kötőmód engedélyezése gyenge manipulálás, míg a felszólító mód választása erős manipulálás esetén lehetséges. Ezt a kísérletet előtanulmánynak tekinthetjük a kötő-, illetve a felszólító mód eloszlása közötti különbségek feltárásához, azonban a most felvázolt jelenség további, behatóbb tanulmányozást igényel, amely mindhárom predikátumcsoport vizsgálatát is magában foglalná. Mindazonáltal úgy vélem, hogy már ezen kiinduló kísérlet eredményei is további bizonyítékot szolgáltatnak a kötőmód önálló módként való elismerése mellett.

HIVATKOZÁSOK

- Butler Christopher 1985: *Statistics in Linguistics*, Basil Blackwell, Oxford.
- É. Kiss Katalin – Kiefer Ferenc – Siptár Péter 1998: *Új magyar nyelvtan*, Budapest: Osiris Kiadó, 127–155, 210–221.
- É. Kiss Katalin – Kiefer Ferenc szerk. 1994: *The Syntactic Structure of Hungarian* (Syntax and Semantics 27), San Diego: Academic Press.
- Givón Talmy 1994: Irrealis and the Subjunctive, *Studies in Language* 18/2, 265–337.
- Farkas Donka 1992a: On the Semantics of Subjunctive Complements, in Hirschbühler Paul – Koerner Konrad szerk.: *Romance Languages and Modern Linguistic Theory*, Amsterdam: John Benjamins, 69–104.
- Farkas Donka 1992b: Mood Choice in Complement Clauses, in Kenesei István – Pléh Csaba szerk.: *Approaches to Hungarian* 4, *The Structure of Hungarian*, JATE, Szeged, 207–225.
- Haverkate Henk 2002: *The Syntax, Semantics and Pragmatics of Spanish Mood*, Pragmatics – Beyond, New Series, Volume 96, Amsterdam: John Benjamins.
- Kálmán László szerk. 2001: *Magyar leíró nyelvtan. Mondattan I*, Budapest: Tinta Könyvkiadó.

- Kenesei István 1992: Az alárendelt mondatok szerkezete, in Kiefer Ferenc szerk.: *Strukturális magyar nyelvtan I, Mondattan*, Budapest: Akadémiai Kiadó, 529–713.
- Keszler Borbála szerk. 2000: *Magyar grammatika*, Budapest: Nemzeti Tankönyvkiadó, 106–107.
- Molnár Ilona 1995: Az alárendelt mondatbeli felszólító módról. A magyar kötőmód kérdéséhez, *Nyelvtudományi Közlemények* **94**, 5–43.
- Palmer Frank Robert 1986: *Mood and Modality*, Cambridge: Cambridge University Press.
- Pataki Pál 1984: A francia subjonctif és a magyar kötőmód, *Általános Nyelvészeti Tanulmányok* **XV**, Budapest: Akadémiai Kiadó, 207–18.
- Prileszky Csilla 1974: A felszólító módú mellékmondat néhány kérdéséről, *Nyelvtudományi Értekezések* **83**, 473–75.
- Tóth Enikő 2003: A magyar kötőmódról, *Magyar nyelvjárások* **41**, 617–626.
- Vargha András 2000: *Matematikai statisztika pszichológiai, nyelvészeti, biológiai alkalmazásokkal*, Pólya Kiadó, Budapest.

Függelék

1. Karikázd be azt a mondatot, amelyik jól jellemzi az alábbi szituációt! Ha mind a kettő illik a szituációra, mindkettőt megjelölheted.

1. Mariról megjelent egy kép az újságban, amire nagyon büszke volt, de nem akart vele dicsekedni, ezért családja tagjainak csak az újságot ajánlotta a figyelmébe.

- a) Mari rávette családja tagjait, hogy megnézzék az újságot.
- b) Mari rávette családja tagjait, hogy nézzék meg az újságot.

2. A cégvezető nagyon precíz, akkurátus ember, mindig időben tájékoztatja kívánságairól a titkárnőt. Most is előre jelezte azt az óhaját, hogy céges autó várja az állomáson.

- a) A cégvezető gondoskodott róla, hogy megvárják az állomáson.
- b) A cégvezető gondoskodott róla, hogy várják meg az állomáson.

3. János nem szereti a nagy tömeget, zsúfoltságot, felesége viszont szívesen költözne nagyvárosba.

- a) János lebeszéli arról a feleségét, hogy elköltözzenek Budapestre.
- b) János lebeszéli arról a feleségét, hogy költözzenek el Budapestre.

4. Látva, hogy lányuk mennyire túlhajszolja magát, Mónika szülei állandóan azért rágták a fülét, hogy szánja rá magát egy utazásra.

- a) Mónika szülei azon voltak, hogy elutazzon néhány napra.
- b) Mónika szülei azon voltak, hogy utazzon el néhány napra.

5. Bélának viszonya van egy nővel, aki mindent megtesz annak érdekében, hogy rávegye a válásra.

- a) Azt akarja, hogy Béla elváljon a feleségétől.
- b) Azt akarja, hogy Béla váljon el a feleségétől.

6. Peti szorgalmazta, hogy kövérkés öccse minden nap fusson.

- a) Ennek érdekében szülinapjára edzőcipőt vett neki.
- b) Azonban hiába mondta neki minden este, hogy tartson vele.

7. Pisti nagyon lusta kisdíák, minden mással szívesebben foglalkozik tanulás helyett. Szülei már nem tudtak mit kitalálni, így egy biciklit ígértek neki, hogy rábírák a tanulásra.

a) Pisti szülei szeretnék, hogy kisfiuk megírja a leckét.

b) Pisti szülei szeretnék, hogy kisfiuk írja meg a leckét.

8. A cégvezető nagyon előrelátó ember, legutóbb is, amikor Bécsbe utazott, előre rendelt egy taxit.

a) A cégvezető már előre gondoskodott róla, hogy megvárják az állomáson.

b) A cégvezető már előre gondoskodott róla, hogy várják meg az állomáson.

9. Az iskola udvarán focizó srácok véletlenül betörték a tornaterem ablakát. Az igazgató szigorú, de igazságos ember, ezért méltányos büntetést szabott ki.

a) Az igazgató elrendelte, hogy a fiúk megtérítsék a kárt.

b) Az igazgató elrendelte, hogy a fiúk térítsék meg a kárt.

10. Mariról megjelent egy kép az újságban, azt szerette volna, hogy minél többen lássák, ezért mindenki figyelmét felhívta rá.

a) Mari rávette családjá tagjait, hogy megnézzék az újságot.

b) Mari rávette családjá tagjait, hogy nézzék meg az újságot.

11. Az evezősök mindent megtettek annak érdekében, hogy a következő nagy világversenyre megfelelően felkészüljenek. Ez elképzelhetetlen lett volna edzőjük segítségével nélkül, aki ennek a célnak megfelelően állította össze a felkészülési tervet.

a) Az edző azt kívánta, hogy tanítványai megnyerjék a versenyt.

b) Az edző azt kívánta, hogy tanítványai nyerjék meg a versenyt.

12. Lacika ragaszkodik hozzá, hogy minden este meséljenek neki.

a) Így esténként mindig előveszi a meséskönyvet.

b) Az esti fürdés után mindig kérleli szüleit.

13. Pisti rosszcsonst gyerek, nem akar leülni az asztal mellé, hiába kérlelik szülei este, hogy tanuljon.

a) Pisti szülei azt szeretnék, hogy kisfiuk megírja a leckét.

b) Pisti szülei azt szeretnék, hogy kisfiuk írja meg a leckét.

14. Bélának viszonya van egy nővel, aki állandóan azt mondogatja neki, hogy vessen véget ennek a tarthatatlan állapotnak, és legyen végre csak az övé.

a) Azt akarja, hogy elváljon a feleségétől.

b) Azt akarja, hogy váljon el a feleségétől.

15. Mónika túl sokat dolgozott az utóbbi időben, szülei úgy gondolták, jót tenne neki egy kis pihenés, ezért meglepték egy üdülési csekkkel.

a) Mónika szülei azon voltak, hogy lányuk elutazzon néhány napra.

b) Mónika szülei azon voltak, hogy lányuk utazzon el néhány napra.

16. A tehetséges evezősök edzőjük segítségével készültek fel egy nagy versenyre. A verseny előtt az edző szóban is megfogalmazta közös kívánságukat.

a) Azt kívánta, hogy tanítványai megnyerjék a versenyt.

b) Azt kívánta, hogy tanítványai nyerjék meg a versenyt.